

گمشده‌های تاریخ صفویه

در

نامه‌های گمشده

○ ایرج افشار

بابت است که ظاهراً از سوادنامه‌های مندرج در جنگ‌ها و مجموعه‌ها به احتمال بسیار ضعیف هیچ نسخه‌ی اولی و اصلی به دست آمدنی نیست. بنابراین همین سوادهاست که می‌باید دوباره به بیاض آورده شود.

اجرای این طرح به دست کتابداران و فهرست‌نگاران هر کتابخانه، مورخان دلسوخته و مخصوصاً مراجعی مانند بخش سازمان اسناد ملی باید انجام شود و تردید نیست که باید بی توجه به آنچه راجع به آنها پیش از این در فهرستها آمده است مجدداً منحصرأ براساس دیدن عین نسخه‌ها به چنین کار گرانی دست یازید. اگر هر یک از فهرست‌نگاران و کتابداران یکی دو نسخه را مورد رسیدگی قرار دهند و مطالب ضروری را استخراج کنند این خدمت گرانقدر را در ظرف دو سه سال می‌توان به سرانجام رسانید.

از بزرگوارانی که آمادگی همکاری در تهیه چنین فهرستی دارند انتظار می‌رود آستین همت بالا زده آقای صفت گل را آگاه فرمایند.

البته احمد منزوی بزرگوار در فهرستواره ماندگار و گران بار خود، ناقل مطالبی که در فهرست‌ها آمده باشد خواهد بود ولی آنچه مآلاً باید برای نسخه‌های موجود از نامه‌ها انجام شود دامنه‌ی وسیع‌تری را می‌طلبد.

برگه مشخصات نامه‌های عصر صفوی

نام نویسنده نامه و زمان حیات او

نام مخاطب نامه

عنوان نامه آن طور که در نسخه آمده بدون تلخیص کردن

تاریخ صدور نامه

موضوع نامه به اجمال

آغاز (یک سطر تمام)

انجام (یک سطر تمام)

کتابخانه (نام و محل)

جنگ شماره

تاریخ کتابت جنگ

نام کاتب آن

پیش از این در فهرست معرفی شده یا نه

صفحه چند تا چند

تعداد سطور هر صفحه اگر کوتاه است چند سطرست

نوع خط

نکته‌های مفید دیگر

آیا متن چاپ شده است؟

در چه ماخذی چاپ شده است؟

در چه ماخذی به آن اشاره شده است؟

مقام نامه‌ها به طور اعم - هر چه از نوع فرمان و حکم و منشور و نشان و مثال و رقع و مکتوب و انشاء و صلحنامه و فتحنامه و عهدنامه و انواع قبایجات شرعی و محضری است در تاریخ‌نگاری به هیچ روی کمتر از متون تاریخی نیست. مورخان گذشته و تاریخ‌نگاران کنونی نود و نه درصد میناشان رسیدگی متون و برداشتن مطالب از متون بوده است و کمتر از لایه لایه نامه‌ها مطالبی را که می‌توانسته است به جریان‌های تاریخی روح و تازگی ببخشد به دست آورده و در تبیین و توضیح آنها کوشیده‌اند. هر چه شده است طرداً للباب و تصادفی بوده است. نامه‌ها به مناسبت آنکه ورق و یک صفحه کاغذ بوده است آسانتر و زودتر از کتابها که در بین الدفتین قرار دارند نابود شده‌اند. بنابراین مطالبی هم که بر آن اوراق مکتوب بوده است با آنها از میان رفته و طبعاً مضامین مهم و اساسی در تاریخ گم شده است.

جایی نوشتیم که برت فراگتر در فهرستی که از فرامین شناخته شده معرفی شده فراهم ساخت فقط مشخصات ۶۶۸ سند را توانست بی‌آورد. قدا اگر به ندرت مجموعه‌هایی از این گونه نوشته‌ها را مجموع کرده‌اند بیشتر برای استفاده ترسلی و فراگیری از انشاء بوده است و نام التوسل الی التوسل گواهی است بر آن و عتبه الکتبه مثالی دیگر. از عصر سلجوقی تا دوره قاجاری گردآوری آثار بعضی از منشیان و مترسلان رسم بوده است ولی تعداد آنها به پنجاه عنوان نمی‌رسد.

اما در عصر صفوی که جنگ نویسی و مجموعه سازی رواجی بیشتر گرفت (یا جنگها و مجموعه‌های آن عصر بیشتر برجای مانده) ضبط و نوشتن سوادنامه‌های دیوانی و حکومتی و دوستانه و شخصی از آداب معتبر نسخه‌نویسی بود و خوشبختانه تعدادی از این گونه نسخه‌ها مخصوصاً در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه تهران، ملی ملک، مجلس شورای اسلامی، مرعشی قم، آستان قدس رضوی، ملی تبریز و مقداری هم در کتابخانه‌های خارج مخصوصاً در بودلیان اکسفورد و ایندیافیس و برلین - بیشتر از آنچه در هندوستان نوشته شده - دیده می‌شود که اگر به تدوین فهرستی از نامه‌های مندرج در آنها اقدام بشود خود کتابی (یعنی فهرستی) ممتاز خواهد شد. دکتر ریاض الاسلام پاکستانی در مورد روابط صفویه و دربار مغولی گورکانی هند دو جلد کتاب فراهم کرد که اهم مندرجاتش بر همین پایه قرار دارد.

چون این شماره از کتاب ماه تاریخ و جغرافیا به تاریخ عصر صفوی اختصاص دارد و دوستم آقای دکتر منصور صفت گل مصر بود که نوشته‌ای تقدیم کنم به ایشان گفتم می‌خواهم اگر چیزی می‌نویسم درباره طرح تهیه یادداشتهای نخستین مربوط به این کار باشد که به گمان من فعلاً از نوشتن هر تاریخی درباره صفویه ضرورتش بیش است. از تواریخ چندان تازه‌هایی عرضه نخواهد شد که از تنظیم و ارائه چنین فهرستی، گمشده‌های بسیار به دستمان خواهد آمد و تاریخ رنگی دیگر به خود خواهد گرفت.

نکته‌ای را هم بیفزایم و آن این است که اگر نامه‌ها را گمشده نامیدم ازین